

شناسایی موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه کشاورزان دهستان قراتوره

ژیلا مرادی^{۱*}، علی اصغر میرک زاده^۲ و فرحناز رستمی^۲

تاریخ دریافت: ۱۶ شهریور ۱۳۹۶

تاریخ پذیرش: ۲۷ خرداد ۱۳۹۷

چکیده

بخش کشاورزی اگرچه یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی کشور است، اما در عین حال با تنگناهای عمده‌ای روبرو است. از این رو هدف از این تحقیق، شناسایی موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه کشاورزان دهستان قراتوره بود. جامعه آماری تحقیق، ۲۸۰۰ نفر از کشاورزان ۲۷ روستای دهستان قراتوره بودند که از جامعه آماری مذکور تعداد ۳۳۸ کشاورز با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب و براساس جدول کرجسی و مورگان به عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه بود. برای حصول اطمینان از اعتبار پرسشنامه از پانل متخصصان و برای محاسبه پایایی آن از روش آلفای کرونباخ استفاده شده و مقدار آن ۰/۸۴ به دست آمد. براساس نتایج بدست آمده در ارتباط با موانع توسعه کشاورزی در منطقه مورد مطالعه، ۳۰ متغیر با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی در پنج عامل زیرساختی، اقتصادی-مدیریتی، طبیعی، فرهنگی و آموزشی خلاصه شد. نتایج نشان داد براساس دیدگاه کشاورزان، عامل زیرساختی اولین مانع توسعه کشاورزی منطقه بود. این عامل ۲۴/۴۰ درصد از واریانس کل متغیرهای تحقیق را تبیین می‌کند. یکی از مشکلات عمده دهستان قراتوره کمبود آب است که قسمتی از این مشکل به کمبود زیرساخت‌ها، و قسمتی به کمبود منابع مالی و عدم سرمایه اولیه کشاورز بر می‌گردد. لذا پیشنهاد می‌گردد دولت در جهت ایجاد زیرساخت‌های توسعه کشاورزی از قبیل یکپارچه‌سازی اراضی، ایجاد کانال‌های آبرسانی، توسعه آبیاری تحت فشار، تسطیح و زهکشی اراضی، و اعطای تسهیلات بانکی کشاورزان را حمایت کند.

کلمات کلیدی: توسعه کشاورزی، تحلیل عاملی، شهرستان دیواندره.

۱- دانش آموخته کارشناسی ارشد توسعه روستایی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.
۲- استادیار گروه ترویج کشاورزی و توسعه روستایی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.
(* نویسنده مسئول: zhila.moradi@yahoo.com)

مقدمه

از آنجا که بخش کشاورزی از نظر تأمین نیازهای غذایی مردم، تأمین مواد اولیه صنایع، اشتغال افراد و ایجاد درآمد اهمیت دارد، ثبات و استمرار بخش کشاورزی از عوامل عمده کمک‌کننده به ثبات اجتماعی و رشد اقتصادی جامعه به شمار می‌آید (زارع شاه آبادی، ۱۳۸۹). به باور اقتصاددانان، وجود یک بخش کشاورزی پیش‌رو و نیرومند از ضروریات فرآیند توسعه اقتصادی بوده و تا زمانی که موانع توسعه این بخش فراهم نشود، سایر بخش‌ها نیز به شکوفایی و توسعه دست نخواهند یافت (اشراقی سامانی و همکاران، ۱۳۹۴).

امروزه توسعه کشاورزی در مناطق مختلف کشور با موانع نرم‌افزاری و سخت‌افزاری عیدیه‌ای روبرو است (تبرایی و حسن‌نژاد، ۱۳۸۸). تکنولوژی مهم‌ترین عامل ایجاد تغییر در اجزاء سخت‌افزاری تولید در کشاورزی می‌باشد که دائماً در حال تغییر بوده و اثرات آن نیز به صورت‌های گوناگونی متغیر گشته‌اند (توپچی، ۱۳۸۵). عدم دسترسی به ادوات و ماشین‌آلات کشاورزی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین موانع توسعه کشاورزی به‌شمار می‌رود. توسعه کشاورزی مستلزم جایگزین کردن روش‌های جدید و مبتنی بر دانش فنی به جای روش‌های سنتی در فرآیند تولید است. به‌عبارت دیگر یکی از مهم‌ترین عوامل دستیابی به توسعه کشاورزی استفاده از اطلاعات و دانش فنی و توسعه منابع انسانی می‌باشد.

یکی دیگر مشکلات پیش‌روی توسعه کشاورزی، به زمینه‌های نرم‌افزاری نظام کشاورزی مربوط می‌شود. یکی از مصادیق اصلی این مشکل، نگرش منفی جوانان، خواه روستایی و خواه شهری، نسبت به کار کشاورزی و هم‌زاد طبیعی آن، یعنی «فرهنگ زندگی روستایی» است که در خرده فرهنگ جوانان نوعی ضد ارزش تلقی می‌شود و نتیجه‌ی آن گسست نسلی در انتقال مهارت‌های فنی و حرفه‌ای کشاورزی و رویگردانی جوانان از کار کشاورزی است (زاهدی مازندرانی، ۱۳۸۳). کمبود سرمایه در بخش کشاورزی ایران به‌ویژه در کشاورزی خرد و دهقانی از جمله دیگر مشکلاتی است که این بخش را در مواجهه با مشکلات و حوادث طبیعی و غیرطبیعی آسیب‌پذیر می‌کند؛ این مشکل گاه شرایط را برای پذیرش ایده‌ها و نوآوری‌های مرتبط با فعالیت کشاورزی دشوار و تا حدی ناممکن ساخته و توسعه بخش کشاورزی و روستایی را با مشکل مواجه می‌کند (اشراقی سامانی و همکاران، ۱۳۹۴). کوچک بودن و پراکندگی اراضی نیز یکی از موانع توسعه کشاورزی است که موجب تولید سنتی محصولات کشاورزی و عدم استفاده بهینه از فن‌آوری و امکانات نوین می‌شود. همچنین قطعه قطعه بودن اراضی کشاورزی یکی از دلایل اصلی پایین بودن سطح بهره‌وری و سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی است (رضایی و قهرمانی، ۱۳۹۵).

کشاورزی از بخش‌های مهم اقتصادی است که در توسعه‌ی کشورها و مناطق مختلف نقش کلیدی داشته و علاوه بر تأمین نیازهای غذایی و تهیه مواد اولیه برای صنایع، نقش مهمی نیز در استقلال سیاسی کشور ایفا می‌کند. از این‌رو شناسایی و بهره‌برداری مناسب از استعدادها و ظرفیت‌های موجود و تقویت توانایی بخش کشاورزی می‌تواند بستر مناسبی برای رشد و توسعه ملی فراهم آورد (تقوایی و بسحاق، ۱۳۹۱). ضعف مدیریت و برنامه‌ریزی از دلایل اصلی عدم دستیابی روستاهای محروم به امکانات لازم برای رسیدن به سطوح بالای توسعه به شمار می‌رود. یکی از پیش-شرط‌های توسعه روستایی، ایجاد هماهنگی میان برنامه توسعه‌ی همه-جانبه روستایی محلی و طرح‌های منطقه‌ای، بخشی و ملی است که در این میان، توجه به توسعه کشاورزی و استفاده از فنون نوین و هر گونه تلاش در این زمینه،

باعث خواهد شد که برنامه‌ریزان به درک شفاف از صورت مسئله یا همان نابرابری مناطق مختلف برسند و در مراحل بعد، بتوانند برای رفع این مشکل چاره‌اندیشی کنند.

دهستان قراتوره از توابع شهرستان دیواندره دارای بافت روستایی غالباً وابسته به بخش کشاورزی است. این دهستان به‌رغم وجود منابع قابل توجه و استعدادها و پتانسیل‌های بالقوه برای توسعه کشاورزی با ضعف‌ها و چالش‌هایی از قبیل: کمبود منابع آب، عدم ارائه تسهیلات بانکی کافی به کشاورزان، نبود تداوم آموزشی برنامه‌های پویای ترویج کشاورزی، ضعف در مدیریت، نبود صنایع تبدیلی کشاورزی در منطقه، بالا بودن هزینه تولید، زراعت دیم، عدم اجرای طرح یکپارچه‌سازی در منطقه، مکانیزه نبودن و اعمال شیوه‌های سنتی تولید مواجه است. مقابله صحیح با این موانع و تحقق اهداف توسعه کشاورزی نیازمند بازنگری تجارب گذشته، شناخت وضعیت موجود، ترسیم دورنمای آینده و ارزیابی دقیق امکان گذر از وضعیت موجود است. این امر بدون برنامه‌ریزی و ایجاد تمهیدات لازم و مناسب با شرایط خاص منطقه و هماهنگی با تحولات و نیازهای کشور برای بهره‌گیری صحیح از دستاوردهای نوین علمی و فنی، محقق نخواهد شد. لذا پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش مطرح شده که موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه کشاورزان دهستان قراتوره کدامند؟ نتایج این تحقیق در شناسایی مشکلات و موانع توسعه کشاورزی، برنامه‌ریزان ملی و منطقه‌ای را به بازنگری در سیاست‌های داخلی و اختصاص منابع و اعتبارات تشویق نموده تا به تدوین راهکارهای مناسب برای بهبود وضعیت کشاورزی منطقه بپردازند.

از جمله تحقیقاتی که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم، در ارتباط با مشکلات و موانع کشاورزی انجام شده است می‌توان به تحقیق کرباسیان و همکاران^۱ (۲۰۰۸) اشاره کرد. ایشان در مطالعه خود تحت عنوان تغییرات و مشکلات توسعه کشاورزی در ایران، کمبود بودجه کافی اختصاص داده شده به وزارت جهاد کشاورزی، عدم قدرت کافی برای کنترل دلالان در بخش کشاورزی، نفوذ سیاسی ناعادلانه، فقدان ارتباطات بین‌المللی و همچنین عدم اعتماد به کشاورزی برای سرمایه‌گذاران خصوصی به عنوان مشکلات پیش روی توسعه کشاورزی در ایران اشاره کرده‌اند. عارف^۲ (۲۰۱۰) در مطالعه خود تحت عنوان موانع توسعه کشاورزی در ایران (مطالعه موردی شهرستان فارس) با استفاده از تکنیک بحث گروهی به بررسی موانع توسعه کشاورزی پرداخت و این موانع را در شش دسته که عبارت بودند از: شوری آب، کمبود منابع، عدم توسعه منابع انسانی، عدم حمایت دولت، عدم ظرفیت سازمان کشاورزی، فقدان دانش کشاورزی قرار داد.

احد و عنایت‌الله^۳ (۲۰۱۳) در مطالعه خود تحت عنوان چالش‌های توسعه کشاورزی در ایران، اظهار داشتند که کشاورزی در ایران با چالش‌های دسترسی کمتر به آب، کاهش آب دریای خزر، تبدیل زمین‌های کشاورزی برای مصارف غیرزراعی، کمبود زمین کشاورزی، فقدان حمایت دولتی، ناتوانی سازمان‌ها، افزایش شوری آب، تأثیر مسائل سیاسی در تصمیم‌گیری برای کشاورزی، سیستم برنامه‌ریزی نشده استفاده از زمین، عدم زیرساخت‌های تکنولوژیکی

1- Karbasioun et al

2- Aref

3- Ahad and Inayatullah

پیشرفته، پیامدهای جغرافیایی استراتژیک و شرایط اجتماعی و اقتصادی مواجهه است.

در پژوهشی که در مطالعه انسیکاک و کسیت^۱ (۲۰۱۵) در کشور نیجریه انجام گرفت، مشخص شد که چالش‌های موجود در بخش کشاورزی این کشور شامل تغییر آب و هوا، شیوه‌های قدیمی کشاورزی، زیربنای ضعیف بخش کشاورزی و حمایت ضعیف دولت از تحقیقات و توسعه تکنولوژی‌های بخش کشاورزی می‌باشند که مانع از افزایش تولید در بخش کشاورزی نیجریه شده است. ماکال و همکاران^۲ (۲۰۱۷) در مطالعه خود تحت عنوان مسائل و مشکلات توسعه کشاورزی (مطالعه موردی: کشاورزان بنگال غربی)، اظهار داشتند که کشاورزی در بنگال غربی با مشکلات زیرساخت‌های کشاورزی و روستایی شامل: آبیاری، خاک، زمین، سرمایه، نیروی کار، نگهداری محصولات کشاورزی، نهاده‌های کشاورزی مدرن، زیست محیطی، تولید، هزینه‌های تولید و نوسان قیمت مواجهه است.

مطیعی لنگرودی (۱۳۸۴) در مطالعه خود تحت عنوان جایگاه کشاورزی در روستاهای دره‌ای غرب شهرستان مشهد؛ تنگناها و راهکارها، به این نتیجه رسید که علی‌رغم وجود تنگناهای توسعه‌ی کشاورزی، به لحاظ کمبود اراضی مستعد زراعی؛ کمبود اشتغال و درآمد، ماندگاری جمعیت در روستاهای دره‌ای را در پی داشته است. اسفندیاری و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان تنگناهای توسعه کشاورزی در دشت اردبیل و چالش‌های فرآوری برنامه‌ریزان محیطی به این نتیجه دست یافتند که کمبود آب به عنوان یکی از مهم‌ترین تنگناهای توسعه کشاورزی در دشت اردبیل می‌باشد. تقدیسی و بسحاق (۱۳۸۹) در مطالعه خود تحت عنوان چالش‌های کشاورزی و تأثیر آن‌ها بر جمعیت روستایی با تأکید بر تغییرات سطح زیرکشت (مطالعه‌ی موردی: دهستان سیلاخور شرقی - شهرستان آنا) به این نتیجه رسیدند که چالش‌های کشاورزی عموماً ریشه در پراکندگی اراضی و کوچک بودن قطعات آنا دارد. تقطیع و پراکندگی اراضی علاوه بر این که به صورت مستقیم تأثیرات منفی را در بازدهی نیروی کار روستایی داشته است، به‌طور غیرمستقیم نیز سبب اتلاف منابع آب، کاهش مکانیزاسیون در مزارع و به‌طور کلی کاهش استفاده از روش‌ها و تکنیک‌های جدید در کشاورزی شده است. مجموع این عوامل سبب پایین بودن بهره‌وری عوامل تولید شده و نقش مهمی در کاهش درآمد و سرمایه‌گذاری آنا شده است.

مختاری حصارى و همکاران (۱۳۸۹) در بررسی مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی بخش مرکزی شهرستان میانه به این نتیجه رسیدند که مشکلات کشاورزان ریشه در پنج عامل نگرشی، نظارتی و حمایتی، زیرساخت‌های حمل و نقل، توزیع زمانی خدمات، و آموزشی و ترویجی دارد، که حدود شصت درصد کل مشکلات آن‌ها در دسترسی به خدمات کشاورزی را تبیین می‌کنند. عزمی (۱۳۹۰) در مطالعه خود تحت عنوان بررسی وضعیت و چالش‌های کنونی بخش کشاورزی در سهرین زنجان، به این نتیجه رسیدند که: کشاورزی در روستای سهرین با مشکلاتی همچون عدم استفاده از بذره‌های اصلاح شده، عدم استفاده از کودهای تلفیقی و همچنین ضعف دانش علمی و بی‌توجهی به توصیه‌های مروجین، بی‌سوادی و کم‌سوادی کشاورزان و عدم رغبت به پذیرش الگوهای جدید زراعی و عدم توجه محققان به شرایط مکانی برای برگزاری کلاس‌های آموزشی مواجهه است. نوری و غلامرضایی (۱۳۹۱) در

1- Nsikak and Kesit

2- Macal et al

مطالعاتی با عنوان چالش‌ها و فرصت‌های فرآروی طرح توسعه کشاورزی در استان لرستان، نتیجه گرفت که مشکلاتی در سه بخش سیستم بانکی، متولیان و برنامه‌ریزان دولتی و متقاضیان دریافت تسهیلات بانکی مشاهده می‌شود که ضروری است تا با برنامه‌ریزی منسجم به رفع این مشکلات همت گمارد.

محمدی یگانه و نباتی (۱۳۹۲) در مطالعه خود به این نتیجه رسیدند که مهم‌ترین مانع توسعه کشاورزی دهستان کرانی عوامل ساختاری بوده، و عوامل فرهنگی، محیطی و بازاری در اولویت‌های بعدی قرار گرفتند. کشاورز (۱۳۹۲)، در پژوهشی با عنوان پتانسیل‌ها، ظرفیت‌ها و اهم مسائل و چالش‌های توسعه بخش کشاورزی نشان داد که ناپایداری منابع آب زیرزمینی (کمی و کیفی) پایین بودن (ناچیز بودن) سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، تشدید شوری آب‌ها و خاک کشور، افزایش قیمت‌های تمام شده محصولات کشاورزی و از دست دادن مزیت نسبی تولیدات داخلی و پایین بودن بهره‌وری (عملکرد تولیدات، بازدهی نهاده‌های عوامل تولید به‌خصوص آب و اقتصادی) نقش بسزایی در توسعه-نیافتگی کشاورزی کشور دارد.

کریم زاده و همکاران (۱۳۹۲)، در مطالعه خود تحت عنوان اهمیت بخش کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست و چالش‌های پیشروی در الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، تنگناهای فرآروی توسعه بخش کشاورزی در کشور را در مشخص نبودن هدف در بخش کشاورزی، تعامل نامطلوب دولت و بخش کشاورزی، کمبود سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، لزوم اصلاح ساختار سیستم‌های آبیاری و نگهداری و نوسازی تجهیزات و استفاده از روش‌های نوین تولیدی (فنی) نشان دادند. عزمی و همکاران (۱۳۹۲)، در مطالعه خود با عنوان چالش‌ها و مشکلات بخش کشاورزی و نقش آن در مهاجرت از روستا به شهر (مطالعه موردی: دهستان شیرز شهرستان هرسین) به این نتیجه رسیدند که کشاورزی دهستان شیراز با محدودیت و تنگناهای بسیاری از جمله: نوع مالکیت اراضی، استفاده از منابع آب، چاه‌های عمیق، سرمایه‌های خرد خانوادگی، مساحت کم زمین کشاورزی و قطعه قطعه بودن زمین‌های زراعی روبه روست، همچنین نشان می‌دهند که فقدان صنایع تبدیلی در کاهش درآمد روستاییان منطقه نقش اساسی دارد که همین امر منجر به افزایش مهاجرت به شهر شده است. بازاریار و احمدوند (۱۳۹۶)، در مطالعه خود تحت عنوان تبیین بازدارنده-های توسعه کشاورزی در روستاهای شهرستان رستم به این نتیجه رسیدند که عوامل بازدارنده توسعه در بخش کشاورزی بر اساس میزان تأثیر در توسعه کشاورزی به ترتیب شامل عوامل اقتصادی، اجتماعی، تسهیلاتی، آب و منابع، آموزشی- ترویجی، سازمانی و مدیریتی، سرمایه‌ای، برنامه‌ریزی، مشارک بازاریابی و فنی- خدماتی می‌باشد.

بررسی نتایج مطالعات فوق نشان می‌دهد که عمده موانع توسعه کشاورزی مطالعات انجام گرفته مشتمل بر عوامل اقتصادی، اجتماعی، زیرساختی، سرمایه‌ای، سازمانی و مدیریتی، فنی و آب می‌باشند. میزان اهمیت این عوامل باتوجه به شرایط هر منطقه متفاوت است. بنابراین دستیابی به توسعه کشاورزی نیازمند شناخت موانع و چالش‌های مرتبط با آن و برنامه‌ریزی در جهت رفع آنهاست. از این رو پژوهش حاضر در پی آن است که به شناسایی موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه کشاورزان دهستان پرداخته و با ارائه راهکارهایی اساسی، بستری مناسب برای توسعه کشاورزی در سطح منطقه فراهم آورد.

مواد و روش‌ها

معرفی منطقه مطالعاتی

دهستان قراتوره، یکی از ۹ دهستان شهرستان دیواندره است که در شمال شرقی شهرستان با وسعت ۶۱۰/۹ کیلومتر مربع قرار دارد. این دهستان ۱۴/۵ درصد از مساحت شهرستان دیواندره و ۲/۱ درصد از مساحت کل استان را شامل می‌شود. طبق سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، دهستان قراتوره ۷۰۴۴ نفر جمعیت داشته است (نفوس و مسکن، ۱۳۹۵). دهستان قراتوره جزء مناطق معتدل و آرام از نظر آب و هوایی شهرستان محسوب می‌شود و شرایط بهتری نسبت به برخی مناطق سردسیر شهرستان جهت کشت اغلب محصولات دارد. این دهستان، با توجه به پتانسیل‌های متعدد، از قبیل دارا بودن منابع طبیعی قابل توجه، آب و هوای معتدل، قابلیت و تنوع کاشت محصولات دیمی کشاورزی به علت توپوگرافی و موقعیت خاص جغرافیایی، توان مستعد برای کشت انواع غلات و میوه‌های مناطق معتدله، داشتن میزان اراضی زیاد کشاورزی و حاصل‌خیز، برخورداری از نیروی انسانی بالا، بیشترین میزان تولیدات زراعی شهرستان، جزو مناطق مستعد برای توسعه کشاورزی به شمار می‌رود. در دهستان قراتوره سرانه زمین کشاورزی به کل جمعیت دهستان ۳/۳۹ هکتار و به کل بهره‌برداران ۱۳/۱۱ هکتار است. زراعت مهمترین منبع درآمد روستاهای این دهستان می‌باشد. گندم، جو، نخود، عدس، زردآلو، سیب از جمله محصولات کشاورزی دهستان قراتوره هستند (مرادی و همکاران، ۱۳۹۴).

این تحقیق از نظر روش‌شناسی کمی است. با توجه به ویژگی روش‌های تحقیق و از آن‌جا که نتایج تحقیق می‌تواند برای بهبود وضعیت توسعه کشاورزی منطقه مورد استفاده قرار گیرد، تحقیق کاربردی است. جامعه آماری پژوهش را تمامی کشاورزان ۲۷ روستای دهستان قراتوره (N=2800) از توابع بخش مرکزی شهرستان دیواندره تشکیل داده است. با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای با انتساب متناسب و حجم نمونه از جامعه آماری کشاورزان با استفاده از جدول کرچسی و مورگان ۳۳۸ نفر متناسب با تعداد کشاورزان در هر کدام از نقاط روستایی منتخب، برآورد شد. ابزار جمع‌آوری داده‌ها پرسشنامه بوده است که برای روایی شکلی و محتوایی آن، پرسشنامه در اختیار چند نفر متخصص مربوطه و صاحب‌نظر قرار داده شد، که روایی آن از نظر محتوا مورد تأیید قرار گرفت و برای آزمون پایایی پرسشنامه تعداد 30 پرسشنامه تکمیل شد که ضریب آلفای کرونباخ آن ۰/۸۴ به دست آمد. پس از بررسی جامع ادبیات موضوع و با توجه به مشکلات و موانع توسعه کشاورزی در منطقه، سوابق نظری و تجربی مرتبط و نظرخواهی از اساتید گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشکده کشاورزی دانشگاه رازی کرمانشاه، ابزار جمع‌آوری داده‌ها طراحی و تدوین گردید. پرسشنامه شامل سؤالات بسته، در دو بخش تنظیم گردید. بخش اول به منظور جمع‌آوری اطلاعات در زمینه‌ی ویژگی‌های فردی کشاورزان طراحی شد و بخش دوم، برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات لازم راجع به اهداف اختصاصی تحقیق طراحی و تدوین شد. سپس با استفاده از نظر متخصصان و کارشناسان خبره در حوزه کشاورزی، موانع تکراری و مشابه دسته‌بندی و سرانجام همه این موارد در ۳۰ مورد خلاصه گردید. سپس در قالب یک پرسش-نامه مبتنی بر طیف ۵ سطحی لیکرت (از خیلی کم=۱ تا خیلی زیاد=۵) از پاسخگویان خواسته شد تا مشخص نمایند تا چه اندازه آن عامل از نظر آن‌ها به عنوان مانع توسعه کشاورزی می‌باشد. آنگاه با استفاده از تحلیل عاملی موانع دسته‌بندی گردید. به این منظور برای ارزشیابی ماتریس همبستگی و تشخیص مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از دو شاخص KMO و آزمون بارتلت استفاده شد. سپس با استفاده از تحلیل مؤلفه‌های اصلی، موانع توسعه

کشاورزی در پنج عامل زیرساختی، اقتصادی-مدیریتی، طبیعی، آموزشی و فرهنگی خلاصه شد. داده‌های حاصل از پرسش‌نامه به وسیله نرم‌افزار SPSS₁₈ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت که در بخش آمار توصیفی از توزیع فراوانی، درصد، درصد تجمعی، میانگین و در بخش آمار استنباطی از روش تحلیل عاملی استفاده گردید.

نتایج و بحث

ویژگی‌های فردی کشاورزان

براساس نتایج حاصل از تحقیق مشخص شد که تعداد ۳۳۸ نفر از کشاورزان مورد مطالعه، افرادی با میانگین سنی ۴۵ سال هستند که نشان می‌دهد کشاورزان منطقه از میانگین سنی بالایی برخوردارند. از کل حدود ۲۲۴ نفر بهره‌بردار باسواد (حدود ۶۶ درصد)، ۱۲۲ بهره‌بردار یا به عبارتی ۳۶ درصد از آن‌ها دارای سطح سواد ابتدایی، خواندن و نوشتن و تنها ۳/۶ درصد کشاورزان دارای تحصیلات دیپلم یا بالاتر بودند. براساس این نتایج، بخش کشاورزی منطقه با کمبود نیروی انسانی جوان، باسواد و متخصص مواجه است (جدول ۱).

جدول ۱- ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای کشاورزان دهستان قراتوره

ویژگی فردی و حرفه‌ای	متغیرها	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
سن (سال)	کمتر از ۳۰	۴۸	۱۴/۳	۱۴/۳
	۳۰-۶۰	۲۲۹	۶۸	۸۲/۳
	بیشتر از ۶۰	۶۱	۱۷/۷	۱۰۰
میانگین	انحراف معیار	۱۴/۴۴	۴۵/۸۵	۹۱
تحصیلات	بی‌سواد	۱۱۴	۳۳/۷	۳۳/۷
	خواندن و نوشتن	۴۶	۱۳/۶	۴۷/۳
	ابتدایی	۷۶	۲۲/۵	۶۹/۸
	راهنمایی	۵۳	۱۵/۷	۸۵/۵
	دیپلم	۳۷	۱۰/۹	۹۶/۴
	بالاتر از دیپلم	۱۲	۳/۶	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

تحلیل موانع توسعه کشاورزی منطقه مورد مطالعه

در این تحقیق هدف از کاربرد تحلیل عاملی، تعیین موانع توسعه کشاورزی منطقه مورد مطالعه از دیدگاه کشاورزان می‌باشد. برای تشخیص مناسب بودن داده‌های مربوط به موانع توسعه کشاورزی برای استفاده در تکنیک تحلیل عاملی، آزمون بارتلت و شاخص KMO به کار برده شد. در این تحقیق مقدار KMO بدست آمده برابر ۰/۸۱۹ و مقدار بارتلت آن ۳۳۹۸/۰۵۹ می‌باشد، که حاکی از آن است که داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب بودند. ملاک استخراج تعداد عامل‌ها ملاک کیسر بود. برای تشخیص متغیرهای متعلق به هر یک از عامل‌ها و تفسیرپذیری بهتر آن‌ها، چرخش عاملی به روش «واریماکس» انجام شد. وضعیت قرار گرفتن متغیرها در عوامل با فرض واقع شدن متغیرهای با بارعاملی بزرگتر از ۰/۵ بعد از چرخش عاملی صورت گرفت. البته باید به این نکته اشاره کرد که پس از

چرخش، ۳ متغیر از مجموع ۳۰ متغیر، به دلیل پایین بودن بار عاملی (کمتر از ۰/۵) و در نتیجه معنی‌دار نبودن همبستگی آن‌ها با دیگر متغیرها، از تحلیل حذف شدند. جدول ۲ تعداد عامل‌ها و مشخصات آن‌ها را مشخص می‌کند. براساس داده‌های حاصل از جدول زیر پنج عامل استخراج شده در مجموع ۶۸/۳۵۱ درصد واریانس کل را تبیین کرده‌اند. بیشترین مقدار واریانس تبیین شده ۲۴/۴۰۱ است که مربوط به عامل اول با مقدار ویژه ۶/۳۰۹ می‌باشد.

جدول ۲- عامل‌های استخراج شده از تحلیل عاملی موانع توسعه کشاورزی

ردیف	عامل‌ها	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین شده	درصد واریانس تجمعی
۱	عامل اول	۶/۳۰۹	۲۴/۴۰۱	۲۴/۴۰۱
۲	عامل دوم	۴/۲۰۵	۱۶/۲۶۳	۴۰/۶۶۴
۳	عامل سوم	۳/۴۳۰	۱۳/۲۶۵	۵۳/۹۲۹
۴	عامل چهارم	۲/۲۱۱	۸/۵۵۱	۶۲/۴۸
۵	عامل پنجم	۱/۵۱۸	۵/۸۷۱	۶۸/۳۵۱

منبع: یافته‌های تحقیق

در جدول ۳، عامل‌های مربوط به موانع توسعه کشاورزی با توجه به محتوا و ماهیت متغیرهای مورد مطالعه در هر عامل نامگذاری شده است. روش به‌کار رفته در چرخش عامل‌ها روش متعامد به شیوه وریماکس و معنی‌داری بارهای عاملی بزرگتر از ۰/۵ در نظر گرفته شده است. براساس نتایج به‌دست آمده در ارتباط با موانع توسعه کشاورزی دهستان قراتوره، ۳۰ متغیر بررسی شده با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی در ۵ عامل (زیرساختی، اقتصادی-مدیریتی، طبیعی، آموزشی و فرهنگی) خلاصه شد.

عامل اول: زیرساختی

عامل زیرساختی اولین مانع توسعه کشاورزی دهستان قراتوره می‌باشد. این عامل از شش گویه تشکیل شده است. مقدار ویژه این عامل ۶/۳۰ می‌باشد که به تنهایی قادر است ۲۴/۴۰ درصد واریانس را تبیین کند. در بررسی این عامل به عنوان مهم‌ترین عامل، باید توجه داشت که عدم وجود زیرساخت‌های کشاورزی مانند آبیاری و زهکشی، جاده مناسب، عدم دسترسی به ادوات و ماشین‌آلات کشاورزی، نبود صنایع تبدیلی کشاورزی منجر به چالش و مانع توسعه کشاورزی شده است. در کنار این موانع کشاورزی، بسیاری از نواحی روستایی این دهستان، از نظر امکانات و خدمات رفاهی، آموزشی، بهداشتی نیز در سطح مطلوبی نبوده و توزیع فضایی این امکانات و توانمندی‌های طبیعی آن نیز از وضعیت مناسبی برخوردار نمی‌باشد؛ به طوری که تنوع طبیعی از یک طرف و نابرابری‌های ناشی از سیاست‌های برنامه‌ریزی و توزیع امکانات از سوی دیگر، عدم تعادل خاصی را بر روستاهای این دهستان تحمیل کرده است.

عامل دوم: اقتصادی-مدیریتی

یافته‌های حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که عامل اقتصادی-مدیریتی پس از عامل زیرساختی مهم‌ترین مانع توسعه کشاورزی در دهستان است. این عامل با مقدار ویژه ۴/۲۰۵، قادر است ۱۶/۲۶۳ درصد واریانس را تبیین کند. کشاورزان با کمبود منابع مالی و ضعف مدیریتی مواجه هستند. کشاورزان به دلیل فقدان یا کمبود سرمایه و نقدینگی، نمی‌توانند به بازسازی و احیاء زمین‌هایشان که یکی از این موارد بکارگیری سیستم آبیاری تحت فشار می‌باشد،

بپردازند. همچنین کمبود منابع مالی کشاورزان سبب می‌شود آن‌ها توانایی خرید به موقع نهاده‌های مورد نیاز خود بخصوص کود و سم و ماشین‌آلات کشاورزی را نداشته باشند. نتایج نشان می‌دهد بیش از نیمی از کشاورزان اعتبارات بانکی برای مصارف توسعه کشاورزی دریافت نکرده‌اند، که یکی از دلایل این امر عدم اعطای وام توسط بانک کشاورزی و همچنین نداشتن شرایط اخذ وام توسط کشاورزان به دلیل داشتن مشکل تأمین وثیقه بوده است. تعدادی از کشاورزان تمایلی به بیمه محصولات خود نداشتند.

جدول ۳- میزان بار عاملی متغیرهای استخراج شده از ماتریس دوران یافته

عاملها	متغیرها	بار عاملی
زیرساختی	عدم دسترسی به ادوات و ماشین‌آلات کشاورزی	۰/۸۳۴
	نبود امکانات لازم جهت توسعه فعالیت‌های دامداری	۰/۷۵۴
	عدم برخورداری از شبکه جاده‌ای مناسب و دور بودن از جاده اصلی	۰/۷۵۲
	فقدان کانال‌های آبیاری و زهکشی	۰/۷۴۶
	نبود صنایع تبدیلی و کلیه صنایع وابسته به بخش‌های مختلف کشاورزی	۰/۷۰۳
	ضعف امکانات رفاهی و خدمات زیربنایی رفاهی زندگی	۰/۶۹۳
اقتصادی - مدیریتی	عدم توانایی تأمین و خرید بموقع نهاده‌ها بخصوص کود و سم	۰/۸۵۶
	عدم همکاری بانک کشاورزی و اعطای تسهیلات بانکی ناکافی	۰/۸۲۰
	هزینه‌های زیاد سیستم‌های آبیاری تحت فشار	۰/۶۸۹
	عدم وجود سرمایه اولیه برای احیاء و بازسازی زمین‌های کشاورزی	۰/۶۸۳
	عدم خرید تضمینی محصولات کشاورزی توسط دولت	۰/۶۲۸
	کمبود منابع مالی برای خرید ماشین‌آلات کشاورزی	۰/۵۸۴
	عدم گرایش کشاورزان به بیمه محصولات کشاورزی	۰/۵۷۱
طبیعی	کمبود منابع آبی	۰/۹۱۲
	پراکندگی قطعات اراضی آن‌ها	۰/۸۶۵
	فاصله زیاد روستا تا مرکز خدمات و جهاد کشاورزی شهرستان	۰/۷۸۲
	مناسب نبودن شرایط جوی	۰/۷۸۰
	حاصلخیز نبودن خاک	۰/۷۶۳
	کمبود زمین	۰/۵۷۱
آموزشی	پایین بودن سطح سواد روستاییان و به تبع آن عدم برخورداری آن‌ها از دانش فنی لازم	۰/۸۸۴
	عدم وجود مروجان تحصیل کرده و متخصص	۰/۷۶۶
	اعمال شیوه‌های سنتی تولید	۰/۷۶۳
	کمبود آموزش‌های ترویجی و عدم آموزش‌های حرفه‌ای به کشاورزان	۰/۶۳۷
	عدم آموزش نیروی کار در بخش کشاورزی	۰/۵۲۵
فرهنگی	عدم هدایت دامداران در جهت بکارگیری روش‌های علمی پرورش دام	۰/۵۳۷
	عدم رغبت جوانان روستایی به فعالیت‌های کشاورزی و عدم مشارکت آن‌ها	۰/۷۴۱
	مهاجرت نیروی فعال منطقه	۰/۵۲۰

منبع: یافته‌های تحقیق

عامل سوم: طبیعی

این عامل با مقدار واریانس ۱۳/۲۶۵ درصد و مقدار ویژه ۳/۴۰۳، با ۶ متغیر به نام «طبیعی» نامگذاری شده است. در تحلیل این عامل می‌توان بیان کرد آب به‌عنوان محدودکننده‌ترین عامل تولیدی دهستان مطرح می‌باشد. به دلیل کمبود آب، از ۳۶۰۰۰ هکتار اراضی دهستان تنها ۱۳۵۷ هکتار زیرکشت آبی بوده و زمین‌های قابل کشاورزی دیگر به دلیل کمبود آب زیر کشت نرفته است. عامل مهم دیگر پراکندگی قطعات و کوچکی اراضی است. زمین‌های کشاورزی در دهستان به‌صورت گسترده و بزرگ نیست و اکثراً به‌صورت قطعه قطعه می‌باشد و طبیعتاً بازدهی یک زمین کوچک نیز کم خواهد بود. دهستان قراتوره به علت متکی بودن به نزولات جوی به صورت دیمی اقدام به کاشت محصولات کشاورزی می‌نماید و همچنین نبود پراکنش مناسب بارندگی در طول فصل رشد محصول از دیگر مشکلاتی است که کشاورزان با آن مواجه هستند.

عامل چهارم: آموزشی

این عامل با مقدار واریانس ۸/۵۵۱ درصد و مقدار ویژه ۲/۲۱۱، با ۶ متغیر به نام «آموزشی» نامگذاری شده است. در تحلیل این عامل می‌توان گفت که پایین بودن سطح سواد روستاییان و به‌تبع آن عدم برخورداری آن‌ها از دانش لازم، سبب می‌شود که کشاورزان در کار کشاورزی خود، همچنان شیوه‌های تولید سنتی را در پیش بگیرند. کشاورزان دهستان قراتوره در کارهای زراعی و باغداری بدلیل ناآشنایی و عدم آگاهی از روش‌های زراعی و باغداری جدید و پیشرفته، از روش‌های سنتی یا نیمه سنتی استفاده می‌کنند و بهره‌برداری بهینه از محصولات خود ندارند که این باعث عدم توسعه مورد نظر می‌باشد. کمبود آموزش‌های ترویجی به کشاورزان سبب استفاده از شیوه‌های سنتی در کشاورزی می‌شود. برخی از کشاورزان منطقه نسبت به خدمات آموزشی و ترویجی گله‌مند بودند و اذعان داشته‌اند هیچ کلاس ترویجی در روستایشان برگزار نشده است. دامپروری در منطقه به شیوه سنتی است و از واحدهای صنعتی و نیمه‌صنعتی برخوردار نیست، که یکی از دلایل آن عدم هدایت دامداران در جهت بکارگیری روش‌های علمی دام است که به‌تبع می‌تواند عدم وجود مروج تحصیل کرده و متخصص باشد.

عامل پنجم: فرهنگی

همان‌گونه که جدول ۲ نشان می‌دهد، این عامل با مقدار واریانس ۵/۸۷۱ درصد و مقدار ویژه ۱/۵۱۸، با ۲ متغیر به نام «فرهنگی» نامگذاری شده است. مهاجرت وسیع جوانان روستایی به شهرها باعث شده است که میانگین سنی شاغلین بخش کشاورزی افزایش یافته و در نتیجه نسبت بزرگی از کشاورزان را جمعیت افراد میان‌سال و نیز سالخورده تشکیل دهند. عامل مهم دیگر که خود مانعی برای پیشرفت توسعه کشاورزی به شمار می‌آید، مهاجرت نیروی فعال منطقه می‌باشد. علاوه بر جوانان روستایی، ممکن است کسانی که سال‌ها در روستا ساکن بوده‌اند و شغل آن‌ها کشاورزی بوده، به دلایل زیادی روستا و کشاورزی خود را رها و جذب شهرها شوند.

همان‌طوری که شکل ۱ نشان می‌دهد. موانع توسعه کشاورزی در قالب عامل‌های زیرساختی (۳۵/۷٪)، اقتصادی - مدیریتی (۲۳/۸٪)، طبیعی (۱۹/۴٪)، آموزشی (۱۲/۵٪) و فرهنگی (۸/۶٪) ظهور یافته است.

شکل ۱- مدل تحلیلی موانع توسعه کشاورزی همراه با سهم درصد هر یک از عوامل

نتیجه گیری

هدف کلی پژوهش حاضر شناسایی موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه روستاییان دهستان قراتوره بود. تا با شناسایی و تحلیل موانع توسعه کشاورزی در سکونتگاه‌های روستایی این دهستان، گامی در راستای استفاده ی بیشتر از ظرفیت‌های تولید و بهبود وضعیت بخش کشاورزی برداشته بشود. نتایج نشان داد که در دهستان قراتوره بهره‌برداران عمدتاً بی‌سواد و کم‌سواد بوده و از دانش و تکنولوژی نوین کم بهره‌اند. تولیدات آن‌ها عمدتاً سنتی، عادت‌ی و تجربی بوده. خدمات زیربنایی وجود ندارد. تعداد قطعات اراضی زیاد است. بر این اساس این نتیجه به دست آمد که دهستان قراتوره تشابه زیادی با نظام بهره‌برداری خرد و دهقانی دارد. مطابق با یافته‌های اشرفی و همکاران (۱۳۸۶).

همان‌طور که در یافته‌ها ملاحظه شد، با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی، پنج عامل زیرساختی، اقتصادی-مدیریتی، طبیعی، فرهنگی و آموزشی به عنوان موانع توسعه کشاورزی دهستان قراتوره شناسایی شدند.

عامل اول که به‌عنوان مهم‌ترین عامل شناخته شده است به‌نام "عامل زیرساختی" نام‌گذاری گردید. نشان دهنده عدم وجود خدمات زیربنایی کشاورزی و زیرساخت‌های کشاورزی در منطقه می‌باشد. مطابق با یافته‌های مختاری حساری و همکاران (۱۳۹۰). نتایج حاصل از فقدان کانال‌های آبیاری و زهکشی با یافته‌های بامری و همکاران (۱۳۸۶) مطابقت دارد. فقدان صنایع تبدیلی و کلیه صنایع وابسته به بخش‌های مختلف کشاورزی، همسو با یافته‌های کلانتری و همکاران (۱۳۸۹) از دیگر موانع و مشکلات بخش کشاورزی منطقه می‌باشد. موضوع مهم دیگر اهمیت توجه به امکانات رفاهی و خدمات زیربنایی روستایی است. با تلاش‌هایی از جمله افزایش امکانات روستاییان، توزیع نهاده‌های کشاورزی در مناطق مستعد و بسترسازی مناسب توسعه فعالیت‌هایی مانند احداث صنایع تبدیلی کشاورزی، می‌توان در جهت توسعه کشاورزی منطقه اقدام کرد. مایر و لارسون (۱۹۹۶) در مطالعه‌ی خود بر این باوراند که برای دستیابی به توسعه‌ی کشاورزی، باید به ایجاد زیرساخت‌های مهم پرداخت. روستاییان به‌دلیل ضعف توسعه خدمات زیربنایی در مناطق روستایی مهاجرت را در پیش می‌گیرند و بدین وسیله کشاورزی و فعالیت‌های وابسته به آن را ترک می‌کنند.

نتایج نشان داد دومین عامل از موانع توسعه کشاورزی منطقه، اقتصادی-مدیریتی می‌باشد. کشاورزان با کمبود

منابع مالی و ضعف مدیریتی مواجه هستند. این یافته با نتایج بورجا و بورجا^۱ (۲۰۱۰) و صامتی و فرامرزپور (۱۳۸۳) که اساسی‌ترین چالش و تنگنا در بخش کشاورزی کشور را مباحث اقتصادی می‌دانند، همسویی دارد. کشاورزان به دلیل فقدان یا کمبود سرمایه و نقدینگی نمی‌توانند به بازسازی و احیاء زمین‌هایشان که یکی از این موارد بکارگیری سیستم آبیاری تحت فشار می‌باشد، بپردازند. مطابق با نتایج عزمی و همکاران (۱۳۹۲). شاهشیدهار و همکاران^۲ (۲۰۰۷) نیز عوامل بازدارنده بکارگیری آبیاری قطره‌ای را هزینه بالای اجرای سیستم و فقدان سرمایه برای مالکیت آبیاری قطره‌ای را می‌دانند. براساس اطلاعات جمع‌آوری شده کشاورزانی که اراضی خود را بیمه نکرده‌اند و تمایلی به این کار ندارند، دلیل خود را نارضایتی از عملکرد صندوق بیمه کشاورزی در پرداخت به موقع غرامت و همچنین پرداخت کم غرامت به کشاورزان (فاصله بسیار زیاد بین رقم واقعی خسارت با غرامت پرداختی توسط صندوق بیمه) بیان کرده‌اند. براساس اطلاعات جمع‌آوری شده نتایج حاصل از عدم گرایش کشاورزان به بیمه اراضی با یافته وندر^۳ (۲۰۰۱) مطابقت دارد. یکی از عوامل مهم که مانع توسعه کشاورزی شده، عدم خرید تضمینی محصولات کشاورزان توسط دولت می‌باشد که باعث می‌شود دلالتان و واسطه‌ها نفوذ بیشتری پیدا کنند و محصولات را با قیمت پایین‌تر از کشاورزان خریداری کنند. دولت می‌تواند با اعمال سیاست‌های حمایتی مختلف، مانند دادن انواع یارانه‌ها، جلوگیری از واردات بی‌رویه، خرید تضمینی محصولات کشاورزان و بیمه، انگیزه‌ی تولید بیشتر را در آنان تقویت کند که در نتیجه‌ی آن، علاوه بر بهبود معیشت کشاورزان و روستاییان، امنیت غذایی سایر مردم کشور نیز تأمین خواهد گردید.

براساس دیدگاه کشاورزان، عامل طبیعی سومین مانع توسعه کشاورزی منطقه می‌باشد. یکی از مشکلات عمده دهستان قراتوره کمبود آب است. کمبود آب‌های سطحی و زیرزمینی مشکل اساسی در مسیر توسعه کشاورزی دهستان می‌باشد. مطابق با یافته‌های بازبار و احمدوند (۱۳۹۶). قسمتی از مشکل کمبود آب در دهستان قراتوره به کمبود زیرساخت‌ها، و قسمتی به کمبود منابع مالی و عدم سرمایه اولیه برای کشاورز بر می‌گردد. این نتایج با در نظر گرفتن کمبود آب، بالا بودن هزینه سرمایه‌گذاری با یافته‌های ترکمانی و جعفری (۱۳۷۷) مطابقت دارد. کمبود آب‌های سطحی و زیرزمینی به صورت مشکلی اساسی در مسیر توسعه کشاورزی منطقه ظاهر شده که برای مقابله و سازگاری با این شرایط، اجرای تدابیر خاصی در منطقه ضروری است؛ از جمله بهینه‌سازی و افزایش راندمان آب، مدیریت منابع آب با احداث سد، بند و طرح‌های آبخیزداری در منطقه تا بتوان آب مورد نیاز بخش کشاورزی را تأمین کرد که زمینه برای توسعه کشاورزی مهیا شود. یکی دیگر از مشکلات و مانع اصلی در راه افزایش تولید و توسعه‌ی کشاورزی در منطقه، پراکندگی قطعات و کوچکی آن‌ها است. این نتیجه با یافته‌های تقدیسی و بسحاق (۱۳۸۹)، هرتویگسن^۴ (۲۰۱۴) و سعیدی و بصیری (۱۳۸۱) هم‌سوئی دارد. زمین‌های کشاورزی در دهستان به صورت گسترده و بزرگ نیست و اکثراً به صورت قطعه قطعه می‌باشد و طبیعتاً بازدهی یک زمین کوچک نیز کم خواهد بود. با یکپارچگی اراضی می‌توان در جهت رفع این مشکل اقدام کرد.

1- Burja and Burja
2- Shashidhara et al
3- Vandever
4- Hartvigsen

نتایج نشان داد چهارمین عامل از موانع توسعه کشاورزی منطقه از دیدگاه کشاورزان، عامل آموزشی می‌باشد. کمبود آموزش‌های ترویجی به کشاورزان سبب استفاده از شیوه‌های سنتی در کشاورزی می‌شود. همسو با یافته‌های مختاری حصاری و همکاران (۱۳۹۰)، برخی از کشاورزان منطقه نسبت به خدمات آموزشی و ترویجی گله‌مند بودند و اذعان داشته‌اند هیچ کلاس ترویجی در روستایشان برگزار نشده است. همچنین عدم تشکیل کلاس‌های ترویجی در روستاها و تشکیل این کلاس‌ها در مرکز خدمات دهستان و جهاد کشاورزی شهرستان، سبب شده کشاورزان به دلیل برخی از مشکلات از جمله مسافت طولانی نتوانند در این کلاس‌ها شرکت کنند و از خدمات آموزشی و ترویجی بهره‌مند شوند. نتایج پژوهش با در نظر گرفتن فاصله روستا از شهر با یافته‌های تبراوی و حسن‌نژاد (۱۳۸۸) مطابقت دارد. با توجه به کمبود و پایین بودن آموزش‌های کشاورزی در دهستان، باید نسبت به افزایش و کیفیت آموزش‌های ترویجی اقدام گردد. همچنین با توجه به این که این دهستان قطب کشاورزی است می‌توان با مدیریت صحیح منابع طبیعی و تربیت نیروی انسانی متخصص، کشاورزی ترکیبی (ترکیبی از دامداری در کنار زراعت و باغداری) را که باعث بهبود معیشت و درآمد مردم در زمانی که یکی از این سه دچار رکود می‌شود را بکار برد و کشاورزی را رونق بخشید.

براساس نتایج بدست آمده آخرین عامل از موانع توسعه کشاورزی، عامل فرهنگی می‌باشد. جوانان روستایی رغبت و انگیزه‌ای به انجام فعالیت‌های کشاورزی ندارند. نتایج پژوهش با یافته‌های پورسینا و همکاران (۱۳۸۹)، شمس و همکاران (۱۳۹۴) و علی‌بیگی (۱۳۸۷) مطابقت دارد. از این رو مهاجرت وسیع جوانان روستایی به شهرها باعث شده است که میانگین سنی شاغلین بخش کشاورزی افزایش یافته و در نتیجه نسبت بزرگی از کشاورزان را جمعیت افراد میان سال و نیز سالخورده تشکیل دهند. مطابق با یافته‌های رمضانیان (۱۳۸۰)، به نوبه خود، مهاجرت جوانان پیامدهای منفی دیگری در پی خواهد داشت که از آن جمله می‌توان به مواردی چون کاهش بهره‌وری نیروی کار، عدم پذیرش نوآوری و فن‌آوری نوین، نداشتن خلاقیت اشاره کرد. علاوه بر جوانان روستایی، ممکن است کسانی که سال‌ها در روستا ساکن بوده‌اند و شغل آن‌ها کشاورزی بوده، به دلایل زیادی روستا و کشاورزی خود را رها و جذب شهرها شوند. بالا بودن هزینه تولید، عدم بازاریابی مناسب، بیکاری فصلی و پنهان و کاهش درآمد در این بخش، کشاورزی را با مشکلات و چالش‌هایی روبه‌رو کرده است که منجر به مهاجرت کشاورزان دهستان شده است. از دیگر دلایل مهاجرت کشاورزان، می‌توان به درآمد پایین، پر زحمت بودن شغل کشاورزی، نبود جاذبه‌های تفریحی و امکانات رفاهی در روستا اشاره کرد.

منابع

- اسفندیاری، ف.، مکل فسربند، ا. و محمدی، ا. ۱۳۸۸. تنگناهای توسعه کشاورزی در دشت اردبیل و چالش‌های فرآروی برنامه‌ریزان محیطی. همایش بحران آب و ضرورت احیای حقایق استان اردبیل.
- اشراقی سامانی، ر.، شیخ محمدی، ف. و پورسعید، ع. ۱۳۹۴. عوامل مؤثر بر عدم بازپرداخت تسهیلات بانک کشاورزی از سوی کشاورزان. مورد: شهرستان ایلام. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۴(۲): ۷۷-۹۱.
- بازیار، ا. و احمدوند، م. ۱۳۹۶. تبیین بازدارنده‌های توسعه کشاورزی در روستاهای شهرستان رستم. فصلنامه پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، ۱۰(۱): ۶۵-۷۶.

- باقری، ن. و بردبار، م. ۱۳۹۲. شناسایی چالش‌های پیش روی توسعه کشاورزی دقیق در ایران، پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، ۶(۲): ۹۷-۱۰۷.
- بامری، ع.، نخعی مقدم، م. و راشکی قلعه نو، ج. ۱۳۸۶. بررسی عوامل محدود کننده توسعه روش‌های آبیاری تحت فشار و توسعه پایدار. ۲ اسفند ۱۳۸۶، کرج: مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر.
- پناهی، ف. ۱۳۸۹. تعیین نیازهای آموزشی باغداران سیب‌کار (مطالعه موردی: شهرستان اقلید، استان فارس). مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، ۳(۱): ۷۰-۵۸.
- پورسینا، م.، چیدری، م.، فرج اله حسینی، س.ج. و طهماسبی، م. ۱۳۸۹. عوامل مؤثر بر میزان انگیزه‌ی جوانان روستایی به حرفه‌ی کشاورزی: مطالعه موردی روستاهای شهرستان کلاردشت. فصلنامه روستا و توسعه، ۱۳(۳): ۴۹-۳۱.
- تبرایی، م. و حسن نژاد، م. ۱۳۸۸. بررسی عملکرد و عوامل مؤثر بر پذیرش برنامه‌های ترویجی اجرا شده در مسیر فرآیند توسعه کشاورزی: مطالعه موردی گندم‌کاران شهرستان مشهد. مجله اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی)، ۲۳(۱): ۶۸-۵۹.
- ترکمانی، ج. و جعفری، ع. م. ۱۳۷۷. عوامل مؤثر بر توسعه سیستم‌های آبیاری تحت فشار در ایران. مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۶(۲۲): ۱۹-۷.
- تقدیسی، ا. و بسحاق، م. ۱۳۸۹. چالش‌های کشاورزی و تأثیر آنها بر جمعیت روستایی با تأکید بر تغییرات سطح زیرکشت (مطالعه‌ی موردی: دهستان سیلاخور شرقی-شهرستان ازنا). پژوهش‌های روستایی، ۱(۲): ۱۶۱-۱۳۷.
- تقوایی، م. و بسحاق، م. ۱۳۹۱. سطح‌بندی و ساماندهی توسعه کشاورزی در شهرستان‌های استان فارس با استفاده از GIS، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۲۰(۷۷): ۱۵۹-۱۳۳.
- توپچی، ب. ۱۳۸۵. اشتغال در کشاورزی توسعه یافته، قابل دسترسی در: <http://iaeo.org/?p=1340>. آخرین دستیابی: ۱۳۸۵/۷/۷۳.
- رضایی، پ. و قهرمانی، ن. ۱۳۹۵. اثرات پراکندگی و خردشدن اراضی کشاورزی بر اقتصاد روستایی مورد: دهستان کیار شرقی در استان چهارمحال و بختیاری. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۵(۴): ۱۴۰-۱۲۳.
- رمضانیان، م. ۱۳۸۰. سالخوردگی جمعیت شاغل در بخش کشاورزی ایران دلایل و پیامدها، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۲۳(۲۶): ۲۳۵-۲۰۷.
- زارع شاه‌آبادی، ع.، زارع شاه‌آبادی، ا.، صمیمی، س. و امین خراسانی، م. ۱۳۸۹. برنامه‌ریزی راهبردی توسعه بخش کشاورزی در شهرستان ابرکوه، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۵(۱۸): ۴۹-۲۹.

زاهدی مازندرانی، م.ج. ۱۳۸۳. ضرورت‌های کارکردی توسعه اشتغال در بخش کشاورزی. مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۲(۴۵): ۴۱-۶۷.

سعیدی، ع. و بصیری، م. ۱۳۸۴. تقطیع اراضی، یکپارچه‌سازی و توسعه روستایی مطالعه موردی: روستاهای ناحیه لشت نشاء، نشریه دانشکده علوم زمین، (۹-۸): ۱۲۶-۱۱۶.

شمس، ع.، قدیمی، م.، میرک‌زاده، ع.ا. و هوشمندان مقدم فرد، ز. ۱۳۹۴. دلایل بی‌انگیزگی جوانان روستایی به اشتغال در بخش کشاورزی (مطالعه موردی: شهرستان بوئین زهرا)، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۴۶-۲(۴): ۸۶۳-۸۵۳.

صامتی، م. و فرامرپور، ب. ۱۳۸۳. بررسی موانع سرمایه‌گذاری خصوصی در بخش کشاورزی ایران. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۱۲-۹۱(۴۵): ۹۱-۱۱۲.

عزیمی، آ. ۱۳۹۰. بررسی وضعیت و چالش‌های کنونی بخش کشاورزی در سه‌رین زنجان (شهرستان زنجان)، فصلنامه پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، ۲(۴): ۳۱-۴۰.

عزیمی، آ.، میرزایی قلعه، ف. و شمسی، ر. ۱۳۹۲. چالش‌ها و مشکلات بخش کشاورزی و نقش آن در مهاجرت از روستا به شهر (مطالعه موردی: دهستان شیرز شهرستان هرسین. مدرس علوم انسانی - برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۱۵(۲): ۵۱-۵۵.

علی‌بیگی، ام. ۱۳۸۷. جوانان روستایی شهرستان کرمانشاه و چالش انتخاب شغل کشاورزی، فصلنامه توسعه و روستا، ۱۱(۱): ۷۶-۵۹.

کریم‌زاده، م.، پایدارمنش، ن. و طالب‌زاده بردسیری، ع. ۱۳۹۲. اهمیت بخش کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست و چالش‌های پیش‌روی در الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی. دومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: مفاهیم، مبانی و ارکان پیشرفت، اردیبهشت ماه. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران.

کشاورز، ع. ۱۳۹۲. پتانسیل‌ها، ظرفیت‌ها و اهم مسائل و چالش‌های بخش کشاورزی. دفتر ساماندهی کشاورزی و آب اتاق ایران، ۴ شهریور.

کلانتری، خ.، عیدی، ر. و موحد محمدی، ح. ۱۳۸۹. عوامل پیش برنده و بازدارنده ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی در استان خراسان شمالی. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۸(۷۰): ۳۷-۱۹.

محمدی یگانه، ب. و نباتی، ع. ۱۳۹۲. تحلیل موانع توسعه کشاورزی در مناطق روستایی با استفاده از تحلیل سلسله مراتبی (AHP) (مطالعه موردی: دهستان کرانی - شهرستان بیجار)، فصلنامه فضای جغرافیایی، ۱۳(۴۴): ۱۵۲-۱۳۵.

- مختاری حصارى، آ.، شعبانعلی فمی، ح.، اسدی، ع. و زارعی دستگردی، ز. ۱۳۸۹. تحلیل و سنجش سطح برخورداری مناطق روستایی از خدمات کشاورزی و تعیین روستاهای مرکزی برای خدمات‌رسانی کشاورزی: مطالعه‌ی موردی بخش مرکزی شهرستان میانه، فصلنامه روستا و توسعه، ۱۳(۳): ۸۵-۱۰۴.
- مرادی، ژ.، میرک‌زاده، ع. ا.، رستمی، ف. و کریمی، ف. ۱۳۹۴. سنجش سطوح توسعه کشاورزی روستاهای دهستان قراتوره با استفاده از تکنیک تاپسیس، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۴(۲): ۶۸-۷۸.
- مرکز آمار ایران. ۱۳۹۵. «نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن». تهران: مرکز آمار ایران.
- مطیعی لنگرودی، س.ح. ۱۳۸۴. جایگاه کشاورزی در روستاهای در های غرب شهرستان مشهد: تنگناها و راهکارها، مجله جغرافیا و توسعه، ۳(۵): ۲۴-۵.
- نوری، ح. و غلامرضایی، س. ۱۳۹۱. چالش‌ها و فرصت‌های فرآوری طرح توسعه کشاورزی؛ مورد استان لرستان. اولین کنفرانس ملی راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، تهران. وزارت کشور
- Ahmad, U. and Inayatullah, M. 2013. Challenges to the agricultural development in Iran. *International Journal of Innovative Research & Development*, 2(10): 85-91.
- Aref, F. 2010. Barriers of agricultural development in Iran: A case study of Fars province. *Journal of American Science*, 6(11):41034-1037.
- Burja, C. and Burja, V. 2010. Sustainable value analysis for Romanian agriculture. *Environmental Engineering and Management Journal*, 9(6): 839-846.
- Hartvigsen, M. 2014. Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe. *Land Use Policy*, (36): 330-341.
- Karbasioun, M., Muder, M. and Biemans, H. 2008. Changes and problems of agricultural development in Iran. *World Journal of Agricultural Sciences*, 4(6): 759-769.
- Makal, A., Banerjee, A., Roy, A., Hazra, S. and Polley, K. 2017. Issues and Problems in Agricultural Development: A Study on the Farmers of West Bengal. Bhui, S., Das, M. S. and Coomar, P. C. *Development among the Tribal and Minority Societies*. Publisher: Gyan Publishing House: New Delhi. 292 p.
- Meyer, R.L. and Larson, D.W. 1996. *Issues in Providing Agricultural Services in Developing Countries*. Columbus, Ohio: Rural Finance Program, Department of Agricultural Economics, the Ohio State University.
- Nsikak- Abasi, A.E. and Kesit, K.N. 2015. Barriers to increasing agricultural production in Nigeria. *American Journal of Agricultural Science*, 2(4): 138-143.
- SHashidhara, K.K., Bheemappa, A. and Hirevenkanagoudarand Shashidhar, K.C. 2007. Benefits and constraints in adoption of drip irrigation among the plantation crop growers,

Karnataka. *Journal Agricultural Science*, 20(1): 82-84.

Vandever, M.L. 2001. Demand for area crop insurance among litchi producers in northern Vietnam. *Economic Research Service, us Department of Agriculture*, (26): 173-184.

Identification Barriers of Agricultural Development from Farmers Perspective of the Qaratureh District

Zhila Moradi^{1*}, Ali Asqar Mirak Zadeh² and Farahnaz Rostami²

Submitted: 7 September 2017

Accepted: 17 June 2018

Abstract

The agriculture sector though is one of the most important economic sectors in the country, but is faced with major limitations. The purpose of this research is to study the barriers of agricultural development from farmers perspectives in the Qaratureh district. The statistical population of the study consisted of 2800 farmers from 27 villages of the Qaratureh district. The statistical population mentioned included, a number 338 farmers who were selected by using stratified random sampling method and based on Krejcie and Morgan tables. Instrument for compilation of data was a questionnaire. To ensure the validity of the questionnaire expert panels were used and for the reliability Cronbach's alpha was used and its amount was obtained to be 0.84. Based on the results obtained in communication with barriers of agricultural development in the studied case region, 30 variables, with using factor analysis technique were summarized into five factors infrastructural, economic-managerial, natural, cultural and educational. The results showed that based on farmers perspectives, the infrastructural factor was the first barrier of region agricultural development. This factor explain about 24/40% of the total variance of the research variables. One of the major problems in the Qaratureh District is the lack of water. Part of this problem is lack of infrastructure and it is related in part to lack of financial resources and lack of farm capital. Therefore, it is suggested that the government supports farmers in order to establish agricultural development infrastructure such as Land Consolidation, water canalization, Sprinkler irrigation systems development, leveling and drainage lands and Granting of bank facilities.

Keywords: Agricultural development, Factor analysis, Divandarreh county

---

1 - MSc. Graduated of Rural Development, Razi University, Kermanshah, Iran

2 - Associate Professor, Department of Agricultural Extension and Rural Development, Faculty of Agriculture, Razi University, Kermanshah, Iran.

(*-Corresponding author Email: zhila.moradi@yahoo.com)

DOI: 10.22048/rdsj.2019.97696.1676